

Z. BROCKI

BALTICO-SLAVICA HUBERTO GURNOVIČIAUS TOPONIMINIUOSE DARBUOSE

Gdansko universiteto profesoriaus Huberto Gurnovičiaus (Hubert Górniewicz) toponiminių darbuose, greta slavų kraštų vietovardžių, kilusių iš gimininių asmenvardžių, tyrinėjimo, žymiausia vieta priklauso kompleksui veikalų, kuriuose analizuojama buvusių vakarinių prūsų bei prūsų – pamario žemių, t. y. dabartinės Elblongo vaivadijos (išskyrus jos šiaurinę dalį¹) toponimija. Šių vietų prūsų kalbos substratą nuo XIII a. paveikė lenkų ir vokiečių kalbų superstratas. Prūsiški vietovardžiai buvo sulenkinti ir suvokietinti, o lenkiški vietų vardai, atnešti kolonistų iš Pamario bei Chelmo-Dobrynės žemių, buvo vokietinami bei prūsinami (prūsų tauta kalbiškai buvo asimiliuota ne iš karto) ir suprūsinantu pavidalu pateko į dokumentus.

1. Genetiškai prūsiškų vietovardžių lenkinimo būdams nagrinėti H. Gurnovičius paskyrė straipsnį „Gdansko Pavyslio senovės prūsų vietovardžių lenkinimo būdai“². Gdansko Pavysliu šiame ir kituose darbuose autorius vadina tas Prūsijos Pamedės sritis, kuriose vėliau apsigyveno, iš dalies ir dabar tebegyvena, lenkai, kalbantys Malborko dialektu³, būtent, žemes, kurios po Antrojo pasaulinio karo iki 1975 m. birželio mėn. sudarė Kvidzyno ir Štumo pavietus bei dalį Ilavos (Prabutų okolica) bei Malborko pavietų. Šiame darbe autorius pateikė 10 prūsiškų vietovardžių, sulenkintų fonetiškai, pvz., *Daubel* (1396 m. užrašymas) > lenk. *Dubiel*, ir 45 vietovardžius, sulenkintus drauge fonetiškai ir darybiškai, pvz., **Leklūns* (*Lec-lun* 1385–1392; iš asmenvardžio **Leklūns*) > lenk. *Leklowo* (su formantu *-owo*), nuo XVII a. daugiskaitinis – *Leklowy*. Prūsiški vietovardžiai buvo lenkinami tiesiog (prūsų kalba > lenkų kalba) arba per tarpininkę vokiečių kalbą. Pvz., Štumo prūsiškas vietovardis **Lutens* (iš asmenvardžio, kuris iš Senojo Džežgonio 1312 m. užrašytas *Luthen*, *Lutyn*) pirmiausia buvo suvokietintas į *Lautsensee*, o vėliau ši lytis buvo fonetiškai sulenkinta į *Leitensy* (1647 m. užrašymas); šių dienų tarminė lytis yra *Lajtýizi*. Prūsų—lenkų substitucijoje nėra vertinių. H. Gurnovičiaus nuomone, taip yra todėl, kad Pamedės lenkai nemokėjo prūsų kalbos, nes to ir nereikėjo: nebuvo reikalo mokytis prūsiškai, kadangi prūsai lenkėjo, ir buvo galima susikalbėti ir lenkiškai.

¹ Visus H. Gurnovičiaus toponiminius darbus žr. Z. Brockio sudarytoje Gdansko filologinių raštų kalbotyros bibliografijoje iki 1973 m. imtinai – Gdańskie Studia Językoznawcze, t. I. Gdańsk, 1975.

² Górniewicz H. Rodzaje spolszczenia staropruskich nazw miejscowych na Powiślu Gdańskim. – „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze“, 1975, z. 3, Gdańsk, s. 35–47.

³ Plg. Górniewicz H. Dialekt malborski, t. I. Gdańsk, 1967, s. 16–24.

2. Minėtą prūsišką vietovardį **Lutens* vokiečiai perėmė, kaip matėme, pridėdami sandą *-see*. Tai grynai struktūrinis sandas, kadangi šio kaimo apylinkėse jokio ežero niekada nebuvo. Darybinį prūsų – vokiečių substitucijos tipą, kada prie jau fonetiškai arba morfologiškai asimiliuotų vietų vardų pridedamas sandas *-burg*, *-dorf*, *-feld*, *-see*, H. Gurnovičius aprašė straipsnyje „Pavyslio Gdansko lenkiškų ir prūsiškų vietovardžių vokiškoji substitucija, pridedant sandus *-dorf*, *-see* ir kt.“⁴. Čia jis išnagrinėjo 26 vietovardžius – 18 genetiškai lenkiškų ir 8 genetiškai prūsiškus: *Cieszymkaimis* (*Czesmekaym* 1399 m.) > vok. *Tesmesdorf*, **Tulekoitai* (*Tulekoyte* 1343 m.) > vok. *Tulekoytendorff* (vėliau *Tulekoitendorf*) ir kt.

3. Pastarasis vietovardis, kurio pirminė lytis buvo **Tulekoitai*, tapo sulenkintas, pridėjus struktūrinį formantą *-ice*; užrašymai: ze wsi *Telkwic* (1624 m.), *Tolkwice* (1747 m.), dabar oficialiai *Telkwice*. Sufikso *-ice* atsiradimas lenkų substitucijos metu šiame prūsiškame vietovardyje nėra atsitiktinis. Apie tai H. Gurnovičius rašo specialiaame straipsnyje „Senovės prūsų sufiksas *-īt-* ir lenkų sufiksas *-ic-* Prūsijos Pamedės vietovardžiuose“⁵. Čia aptariami sulenkinti prūsiški vietovardžiai, turintys sufiksą *-īt-*, kuris pakeičiamas lenkišku *-ic-*, pvz., *Trankoitai* (su trumpuoju diftongu *oi*) > lenk. *Trankowice* (1682 m.), ir suprūsinti lenkiški vietovardžiai, turintys formantą *-ic-*, kurį prūsai pakeitė savuoju *-īt-*, pvz., **Wojszewice* > prus. *Wosevītai* (*Woysewite* 1366 m.). Pamedėje šie procesai buvo tipiški.

4. Lenkų vietovardžius iš prūsų – lenkų ribinių sričių, kurie tipologiškai yra tos pačios kilmės, bet patyrė fonetinę ir morfoliginę adaptaciją, įjungiant juos į lenkų toponiminę sistemą, ir su laiku tapo neatskiriami nuo genetiškai lenkiškų, galima pavadinti „pseudolenkiškais vietovardžiais“. Straipsnyje „Apie kai kuriuos Gdansko Pamario vietovardžius“⁶ H. Gurnovičius rašo, kad „net labai prityręs toponimistas gali suklysti, priskirdamas tokius vietovardžius prie lenkiškų, jeigu jis nedisponuoja visa šaltinių dokumentacija. Dažniausiai būna taip, kad seniausieji tokių vietovardžių dokumentų užrašai yra daugumai tyrinėtojų mažai žinomuose šaltiniuose. Tyrinėtojas ima sekti tokių vietovardžių raidą jau po jų visiškos polonizacijos, todėl palaiko juos genetiškai lenkiškais“ (p. 129). Straipsnyje autorius pateikė pavyzdžių iš buvusios prūsų Pamedės, sakysim, *Minięta* – su formantu *-ęta*, kurio pirminė lytis buvo prūsiška – **Meinotai* (gimininis vietovardis iš asmenvardžio **Meinotis*); *Rodowo*, kuris primena posesyvinės reikšmės lenkišką vietovardį, su formantu *-owo* sudarytą iš asmenvardžio **Ród* arba *Rad* (iš *Radostław* ar pan.), nors iš tiesų tai yra prūsiškas žemėvardis su formantu *-av-* (jo lenkiškas atitikmuo yra *-ow-*) arba *-ōv-* (= lenk. *-aw-*), sudarytas iš šaknies, kurią G. Gerulis sieja su liet. *rūdas*, lat. *ruds*; *Pierzchowie* (*Pierschowicze* 1565 m.), kuris atrodo savas lenkiškas patroniminis vietovardis, su sudėtinio formantu *-ow-ice*, sudarytas iš asmenvardžio **Pierzch* (plg. dažną pavardę *Pierzchała*), arba gali būti laikomas etniniu vietovardžiu, reiškiančiu vietą žmonių, gyvenančių „na *piezchu*“, t. y. žemėse, kurios yra prastos kaip dulkės, nors iš tiesų tai yra prūsų vietovardis *Paršavītai*, su minėtu formantu *-īt-* sudarytas iš

⁴ Niemieckie substytucje polskich i pruskich nazw miejsowych przy pomocy członów złożeniowych typu *-dorf*, *-see* na Powiślu Gdańskim. – *Onomastica Slavogermanica*, t. VIII. Wrocław, 1973, s. 89–100.

⁵ Das altpreussische Suffix *-īt-* und das polnische Suffix *-ic-* in Ortsnamen des preussischen Pomesaniens. – *ZsIph*, 1974, t. XIX, S. 234–240.

⁶ O niektórych nazwach miejscowych Pomorza Gdańskiego. – „*Studia Śląskie*“, 1974, t. XXVI, s. 129–136.

šaknies, kuri pagal Gerulį semantiškai gali būti gretinama su liet. *prā-paršas* (tokią etimologiją paremia topografija: šio vardo kaimas yra dauboje) ir t. t.

5. Kitas H. Gurnovičiaus darbas, kuriame nagrinėjami be kita ko, ir genetiškai prūsiški vietovardžiai, yra straipsnis „Żulavų vardynas“⁷. Autorius čia išetimologizavo 18 seniausiųjų prūsiškų gyvenamųjų vietų vardų, aptiktų XIII ir XIV a. šaltiniuose (p. 55 – 57; vienas prūsiškas vietos vardas nėra aiškiau šaltiniuose dokumentuotas: *Stegna*), 12 prūsiškų vandenvardžių, užrašytų viduramžių šaltiniuose (p. 63 – 64; jų tarpe, pvz., upės vardas *Swięta*, 1276 m. užrašytas fluvium *Suentam*, kuris šio krašto tyrinėtojų mėgėjų yra laikomas lenkišku, plg. lenk. *święty*, nors iš tiesų tai yra prūsiškas vietovardis, ką įrodė jau Gerulis, plg. liet. *šveňtas*, turėjusį baltų kalboms būdingą fiziografinę reikšmę ‘blizgantis’ – apie švarų, gryną vandenį) ir prūsiškus žemėvardžius: 3 teritorinius (**Sulōwō* || **Sulāwā* > lenk. *Żuławy*, **Algems* ir **Nerjā*, kurio refleksas yra šių dienų lenkų kalbos apeliatyvas *mierzeja* bei vietovardis *Mierzeja Wiślana*) ir 4 laukų vardus (p. 65). Iš 18 prūsiškų gyvenamųjų vietų vardų 8 yra asmenvardiniai: 6 iš prūsiškų asmenvardžių (pvz., *Sunowo* – iš prūsiško asmenvardžio *Sunis*), vienas iš slaviško asmens vardo (*Cieszym-kaimis* – iš slaviško vardo *Cieszym*, kurį turėjo kaimo įkūrėjas prūsas (!), ir antrojo sando *kaimis*, užrašyto *caymis* ‘kaimas’) ir vienas – iš polonizuoto, o vėliau suprūsinto krikščio vardo: **Jonkai*, 1354 m. užrašyta *Jonken*, iš prūs. *Jon(e)ke* < lenk. *Janek* < *Jan*. Autorius rašo: „Lygiai kaip lenkai kūrėsi savo vietovardžius iš prūsiškų asmenvardžių, taip ir prūsai – iš lenkiškųjų, kas liudija apie taikų lenkų ir prūsų kolonistų sugyvenimą Żulavuose“ (p. 56).

6. Kitame kolektyviniame darbe „Gdansko Pamario miestų vardai“⁸ H. Gurnovičius aptarė šiuos genetiškai prūsiškus vietovardžius: *Dzierzgoń*, *Elbląg*, *Kwidzyn*, *Sztum*, *Tolknicko* (tai yra gyvenamųjų vietų vardai, iki 1975 m. birželio mėn. priklausę Gdansko vaivadijai; dabar priklauso naujai sudarytai Elblongo vaivadijai). Kalbėdamas apie vietovardį *Gdanskas*, H. Gurnovičius, be kita ko, užsimena ir apie upės vardo *Motława* prūsišką kilmę: rekonstruoja prūsišką prolytę **Mutulōwō* (apie šį vietos vardą dar bus kalbama žemiau). Autorius iškelia hipotezę, jog ši upė visų pirma turėjo slavišką vardą **Gdania* (iš kurio kilo prie tos upės išaugusio miesto vardas *Gdanskas*), o vardą **Mutulōwō* jai davė apgyvendinti šiose apylinkėse belaisviai prūsai. Kadangi prūsiško vietovardžio adaptacija vokiečių kalboje buvo lengvesnė, negu lenkiško, tai prūsiškas hidronimas, germanizuotas į *Mottlau*, o vėliau polonizuotas į *Motława*, įsigalėjo lenkų vardyne.

7. Straipsnyje „Dzežgonio rajono viduriniųjų amžių vardynas priešistorijos fone“⁹ H. Gurnovičius išanalizavo 38 genetiškai prūsiškus vietovardžius: 28 gyvenamųjų vietų vardus, 2 žemėvardžius ir 8 vandenvardžius (pvz., ežero vardą *Druzno*).

8. Darbe „Prūsiški ir lenkiški vietovardžiai iš prūsiškų pamatinių kamienų į vakarus nuo Vyslos žemupio“¹⁰ autorius išnagrinėjo 10 vietovardžių, turinčių prūsiškus kamienus ir prūsiškus formantus: **Eglēs*, **Labūnkai*, **Labūns*, **Mermets*,

⁷ Nazewnictwo żuławskie. – In: Żuławy Wiślane. Pod red. B. Augustowskiego. Gdańsk, 1976.

⁸ Nazwy miast Pomorza Gdańskiego. Pod. red. H. Górnovicza i Z. Brockiego. Wrocław, 1973.

⁹ Średniowieczne nazewnictwo rejonu Dzierzgonia na tle pradziejów. – „Rocznik Elbląski“, 1978, t. VIII.

¹⁰ Nazwy geograficzne pruskie i polskie od pruskich podstaw słowotwórczych na zachód od dolnej Wisły. – „Studia Językoznawcze“, 1978, t. II.

**Mutulōwō* (dabar *Mottawa*), **Pameins*, **Retils*, **Samaitegrabis*, **Sulōwō* ir **Wings* (pastarasis vietovardis yra to paties kamieno, kurį K. O. Falkas randa ežero varde *Wigry*), po to – 12 vietovardžių, turinčių prūsiškus kamienus, bet lenkiškus formantus, pavyzdžiui, *Biotowo*, *Dubielno*, *Gutowice*, *Jodotowice*, *Lotyń*, *Tawein*, *Trutnowo*, ir keletą vietų vardų su *prūs-*, kurie nebūtinai turi turėti tiesioginį ryšį su etnonimu *prūsas*, nes gali būti kilę iš asmenvardžio *Prūsas* arba iš herbo pavadinimo *Prūsas*. Autorius perspėja nepainioti kamieno *prūs-* „Prutenus, Preusse“ su praslavišku žodžiu **prus* ‘eržilas’. Pavyzdžiui, greičiausiai praslavišką kamieną **prus* ‘eržilas’ turi Šiaurės Kašubų oikonimas *Prusowo* (truputį į vakarus nuo Žarnoveckio ežero), nes jis sudarytas iš upės vardo *Prusica*, o šis yra su priesaga *-ica* išvestas iš **prus* ‘eržilas’. Apie gyvenamųjų vietų vardus su *prus-* H. Gurnovičius rašo ir darbuose, kuriuose nagrinėjami gimininiai vietovardžiai (žr. žemiau).

9. Prof. H. Gurnovičius yra Onomastikos grupės prie Gdansko universiteto Lenkų kalbos katedros vadovas. Šios grupės nariai rengia regionalines ir stratigrafines monografijas apie viso Pamario, nuo Varmijos iki Mozūrų, vietovardžius¹¹. Viena jų yra H. Gurnovičiaus: „Gdansko Pavyslio toponimija“¹². Ši knyga laukia išspausdinama. Joje yra pateikta ir Prūsijos Pamedės vardyno sintezė.

10. Baigiant reikia atkreipti dėmesį į tai, kad baltiškos medžiagos taip pat yra keturiuose H. Gurnovičiaus analitiniuose darbuose, patekusiųose į jo monografiją apie gimininius slavų vietovardžius¹³.

Straipsnyje „Mozūrų ir Varmijos gimininiai vietovardžiai“¹⁴ aptariami 53 toponimai, kurie pateikti kaip pavyzdžiai lenkiškų gimininių vietų vardų, kilusių iš prūsiškų arba lietuviškų asmenvardžių, taip pat iš mitologinio vardo, būtent, prūsų derliaus deivės *Kurkō* (p. 203, 218 – 221, 224, 226 – 227). Iš viso tokių vietovardžių Varmijoje, Mozūruose ir Ostrudoje yra 101.

Straipsnyje „Pamario gimininiai vietovardžiai“¹⁵ H. Gurnovičius pateikė 18 Pavyslio vietovardžių, kilusių iš prūsiškų vardų (p. 107 – 109, 114 – 115, 118 – 119, 120, 131), o knygoje „Didžiosios Lenkijos, Mažosios Lenkijos ir Mozovšos gimininiai vietovardžiai“¹⁶ išaiškino 66 Mazovšos toponimus, kilusius iš prūsiškų arba lietuviškų kamienų (p. 133 – 134, 152 – 153, 168).

Ketvirtasis darbas apie gimininius vietovardžius, turintis ir baltiškos medžiagos, yra straipsnis „Gimininiai Palesės vietovardžiai“¹⁷ (Passim). Jis liudija, kad prūsų kilmės diduomenė prisidėjo prie Mazovšos ir Šiaurės Lenkijos apgyvendinimo.

¹¹ Šios monografijos bus publikuojamos Gdansko mokslų draugijos leidinių ciklo serijoje „Pomorskie monografie toponomastyczne“ – žr. H. Gurnovičiaus pratarbę pirmam šios serijos tomui – E. Brezos (E. Breza) knygai „Toponimia powiatu kościerskiego“. Gdańsk, 1974, s. 5–7.

¹² Toponimia Powiśla Gdańskiego.

¹³ Iš šios monografijos kaip 11 atskirų straipsnių pasirodė analitiniai tyrinėjimai apie slavų kraštus, išspausdinti keliuose periodiniuose leidiniuose ir vienoje knygoje, o sintezę sudaro knyga: *Studia nad rodowymi nazwami miejscowymi w języku polskim na tle innych języków słowiańskich*. Gdańsk, 1968.

¹⁴ Rodowe nazwy miejscowe Mazur i Warmii. – „Komunikaty Mazursko–Warmińskie“, 1965, t. 2.

¹⁵ Rodowe nazwy miejscowe Pomorza. – „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne“, 1967, t. 15.

¹⁶ Rodowe nazwy miejscowe Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza. Gdańsk, 1968.

¹⁷ Rodowe nazwy Podlasia. – „Onomastica“, 1967, t. XII. Šio straipsnio recenziją žr. ABSI, 1970, t. VII; apie vietų vardus, kilusius iš baltiškų asmenvardžių, žr. recenzijas p. 347–348.